

вок про примат інтерсуб'єктивності над суб'єктивністю.

Свою соціально-філос. доктрину А. застосував для пояснення реальної динаміки соц. історії, яка відповідно до трансцендентально-прагматичного підходу інтерпретується в полі напруги між реальною й ідеальною комунікативною спільнотою. У цьому сенсі іст. процес тлумачиться як прогрес у наближенні реальної комунікативної спільноти до ідеальної. Поділяючи (як і Ю. Габермас) теорію рівнів і ступенів морального розвитку людини Л. Кольберга, А. здійснив моралістську інтерпретацію іст. процесу на прикладі драматичної нім. історії ХХ ст. Він показав, що більшість людей сучасного сусп-ва ще не досягла постконвенційного рівня морального розвитку. Попри те, що ін-ти сучасних демократ. держав у своїй більшості засновані на універсалістських принципах, останні ще не поширились на царини міждержавних відносин і охорони довкілля. Тож дискурсивна комунікативна етика А. презентує свою значущість як соц. теорія, що містить продуктивний потенціал для діагностування соц. стану людства і виявлення перешкод на його шляху від конвенційної до постконвенційної сходинки морального розвитку. При цьому А. застерігає від жорсткої детермінації в розумінні того, що людство неодмінно досягне стану ідеальних умов дискурсу, хоча цей стан є бажаним і фактично можливим.

У 2017 р. вийшла друком остання збірка праць А. «Трансцендентальна рефлексія та історія», в якій феномен історичного постає інтегративним фокусом конкретизації продуктивного потенціалу дискурсивно-етичної методології для потреб розв'язання складних питань політ., екон. та культ. розвитку за умов глобалізованого капіталізму та загострення екол. кризи.

М. Тур

Арендт, Ганна (нім. Johanna (Hannah) Cohn Arendt) (14.10.1902 — 04.12.1975). Німецько-амер. філософ, соціолог, політолог. Отримала освіту з класичної філології і теології у Кенігсберзі, Берліні, Марбурзі, Фрейбурзі, Гейдельберзі. Навчалася в Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, К. Ясперса. Докт. дис. про поняття любові у роботах Августина захистила у Гейдельберзі у 1928 р. під керівництвом К. Ясперса. А. брала активну участь в антифашистському русі. У 1933 р. їй довелося емігрувати спочатку до Франції, а потім до США. З 1963 р. — проф. Чиказького ун-ту. А. також викладала в Каліфорнійському ун-ті в Берклі, Принстонському та Колумбійському ун-тах. Філос. погляди А. сформувались під впливом ідей екзистенціалізму та неомарксизму Франкфуртської шк.

Осн. пр.: «Джерела тоталітаризму» (1951), «Становище людини» (1958), «Про революцію» (1963),

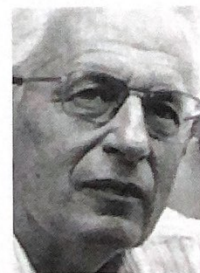
«Айхман у Єрусалимі» (1963), «Життя розуму» (1978), «Люди за темних часів» (1955), «Між минулим і майбутнім» (1961), «Кризи республіки» (1969).

А. аналізує тоталітарні спроби контролювати людину, доводить, що тоталітаризм прагне до необмеженого панування усередині країни та поза її межами. Його характерними рисами є наявність державної ідеології і терор як засіб утвердження та закріплення політ. панування, реалізація основних постулатів ідеології, яка визнається єдино правильною. Людина за такого режиму є атомізованою, відчуженою від соціуму, представником «маси», яка залучається до спільноти за допомогою насилля та постійної ідеол. маніпуляції. Саме виникнення феномену «маси» у ХХ ст. передує утворенню тоталітаризму. «Маса» формується не шляхом об'єднання через усвідомлення спільних інтересів, а на основі негативної самоідентифікації, що виражається у відторгненні наявних соц. цінностей та форм їх політ. представництва. Тоталітаризм утворюється двома видами примусу: зовн. політ. репресією та внутр. самопримусом, що випливає з тиранії логічності самої ідеології. А. відмежовує тоталітаризм від традиційного деспотизму. Людині у тоталітарному сусп-ві властиві ізоляція та самотність, які не залишають простору для політ. дії. Ізоляція є необхідною, але недостатньою умовою для формування тоталітаризму, вона є основним елементом деспотії. Самотність є внутр. саморуйнуванням здатності до мислення та отримання власного досвіду і обмежує свободу, роблячи індивіда не гідним її. Архетипною моделлю тоталітарного сусп-ва є концентраційний табір.

У центрі соц. концепції А. перебуває людина та її життя, яке містить три складові: працю, виробництво та активність. Праця виступає діяльністю, що забезпечує біол. процеси людини та є умовою самого життя. Завдяки виробництву створюється культура в її широкому розумінні. Активність розгортається як спілкування між людьми, вона містить джерело людської свободи як можливості для зародження нового. У тоталітарному сусп-ві людина втрачає свободу, а місце індивід. цінностей займає ідеологія.

У пізніх роботах А. порушує філос. питання співвідношення мислення, судження та волі. Остання розуміється як імпульс для досягнення певних цілей і пов'язана зі свободою волі, самовизначенням особистості та відповідальністю за своє буття.

О. Космій

Ар'ес, Філіп (фр. Philippe Ariès) (21.07.1914 — 08.02.1984). Фр. історик, демограф, близький до *Анналів шк.*, автор праць з історії повсякдення, історії сім'ї і дитинства. Починав навчання в коледжі домініканців, в єзуїтському коледжі Сен-Луї де Гонзака, середню освіту здобув у ліцеї Жансон-

де-Саї. Був активістом учнівського осередку ультра-правої організації «Аксьон франсез». Вищу освіту здобував спочатку в Греноблі, потім — на гуманітарному ф-ті Паризького ун-ту, який закінчив у 1936 р. Двічі (1939, 1941) провалив іспит на посаду викладача історії. З 1943 до 1978 р. — на керівних посадах у департаменті, який займався імпортом тропічних фруктів до Франції. Більшу частину життя А. не мав академічного статусу. Ідентифікував себе «недільним істориком», оскільки наук. дослідженням присвячував дні, вихідні від основної служби.

Осн. пр.: «Ставлення до життя і смерті в XVII і XIX ст. Деякі аспекти їх варіацій» (1949), «Про витоки контрацепції у Франції» (1953), «Час історії» (1954), «Дитина і сімейне життя за Старого режиму» (1960), «Людина перед обличчям смерті» (1977).

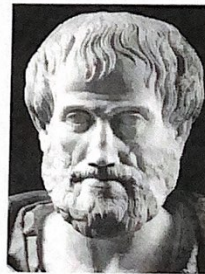
Вже перша робота А. «Соц. традиції в регіональній Франції» (1943) характеризує його як історика, географа і філософа, а його проєкт є дослідженням витоків і впливовості реліг., політ., екон., соц. і літературних традицій, що визначають своєрідність регіонів і Франції в цілому. Після видання праці «Історія населення і його ставлення до життя» (1948) А. запрошено публікуватися в наук. часописі «Пюлюасьон» Нац. ін-ту демогр. досліджень. Там виходять розвідки «Ставлення до життя і смерті в XVII і XIX ст...», «Про витоки контрацепції у Франції», «Час історії», яка репрезентує траєкторію шляху історика крізь різні концепції історії. У 1953–1964 рр. А. — директор серії «Цивілізація вчора і сьогодні» вид-ва «Плон», у якому з 1945 р. він був рецензентом. У рамках серії виходить його праця «Дитина і сімейне життя за Старого режиму», що стала підсумком майже десятирічних студій і зробила А. відомим у наук. колах, зокрема завдяки публікації англійського перекладу роботи в США (1962). У 1971 р. запрошений до США на цикл лекцій про час історії, у 1973 р. — про ставлення людини до смерті. У 1975 р. опубліковано «Нариси з історії смерті на Заході від Середньовіччя до сьогодення». У 1976 р. отримує грант на продовження досліджень у США у Центрі В. Вільсона. А. читав лекції в Принстоні, Енн-Арборі й Лос-Анджелесі. Його робота «Людина перед обличчям смерті» забезпечила інтеграцію А. з представниками *Анналів шк.* і «нової іст. науки» у Франції. У 1978 р. обраний директором із навчання у Вищій шк. соц. наук. На початку 1980-х років вів семінар з історії приватного життя, проблематика якого стала предметом масштабного редакційного проєкту, опублікованого в кількох томах після його смерті (1986).

Творчість А. репрезентує повоєнну фр. «нову іст. науку» з виразним вектором *іст. антропології*. Тематика його досліджень зосереджена на полюсах життя людини: з одного боку, праці присвячені дитинству, дитині й ставленню до неї в XVI–XVIII ст., з ін. — праці про смерть та її сприйняття на Заході протягом усієї християн. епохи. А. розглядає дитинство не як певну незмінну категорію, а бачить у ньому іст. і схильний до трансформацій феномен. Зрушення в сімейній структурі пояснює головним

чином реліг. й идеол. впливами. Стверджує, що поняття «дитинство» як особлива соціально-психол. і вікова категорія має недавнє походження. У середньовіччі дитину ні соціально, ні психологічно не відділяли від дорослих. Тільки нові течії в християнстві XVII ст. змінили настанови ставлення до неї: зміцнюються сімейні зв'язки, зростає турбота батьків про дітей. Утім, за А., таке «відкриття дитинства» супроводжувалося втратою дитини свободи.

Роботи А., присвячені історії ставлення до смерті в європ. сусп-ві, визначили окремий напрям досліджень і стали класикою *іст. антропології*. У праці «Людина перед обличчям смерті» ним систематизовано значний масив фактологічних даних із літературних, юрид., літургійних, епіграфічних, іконографічних пам'яток. Головна теза, яку А. розвиває в книзі: існує зв'язок між установками у ставленні до смерті, доміантними в даному сусп-ві на певному етапі історії, і самосвідомістю особистості, типовою для цього сусп-ва. Тому в зміні сприйняття смерті втілюються зрушення в осмисленні індивідом самого себе. Оригінальні ідеї та спостереження А. виходять за рамки «історії смерті», охоплюючи еволюцію менталітету, колективної психології, культури європейців від раннього середньовіччя до сьогодення.

О. Драч

Арістотель (384 до н. е. — 322 до н. е.). Давньогрек. філософ і вчений-енциклопедист, основоположник формальної логіки. З 367 р. до н. е. до 347 р. до н. е. навчався у платонівській Академії в Афінах. У 347 р. до н. е., не одержавши після смерті свого учителя Платона посаду глави Академії, залишає

Афіни й живе при дворі тирана Гермія Атарнейського в Малій Азії. З 343 р. до н. е. до 335 р. до н. е. А. — вихователь сина царя Македонії Філіпа II — Олександра Македонського. У 335 р. до н. е. повертається до Афін і створює там свою філос. шк. — Лікей (або перипатетичну шк.) — як альтернативу Академії. Через антимакедонські настрої, які охопили Афіни після смерті Олександра, А. у 323 р. до н. е. довелося оселитися в Халкіді на о. Евбея.

Осн. пр.: «Метафізика», «Нікомахова етика», «Риторика», «Фізика», «Про душу», «Органон», «Про космос», «Про небо», «Поетика», «Політика», «Афінська політія», «Про блага і зло», «Про юність і старість, про життя і смерть», «Про тлумачення сновидінь», «Евдемова етика», «Про виникнення і знищення».

А. був першим мислителем, який створив всебічну систему філософії, що охопила всі сфери людського розвитку: філософію, політику, логіку, фізику тощо. Його цікавила проблема шляхів іст. руху, тенденцій і напрямів іст. процесу. У роботах А. містилися уявлення про минуле і майбутнє людства, про